

СИРІТСЬКИЙ БУДИНОК І ДИТЯЧІ ПРИТУЛКИ М. ЖИТОМИРА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Турбота про дітей повинна завжди бути одним із головних завдань суспільства. Тим паче, коли в суспільстві є малозабезпечені, а також бідні верстви населення, які особливо потребують матеріальної підтримки. Цікавим і корисним може бути досвід надання допомоги дітям з малозабезпечених сімей, сиротам і напівсиротам в ХІХ – на початку ХХ ст. Проблема виховання дітей, які позбавлені уваги батьків через їх відсутність або зайнятість роботою, знаходилась в полі уваги дослідників на межі ХІХ – ХХ століть А. Віреніуса¹, О. Селіванова²; видавався навіть спеціальний журнал «Детская помощь». Сучасні дослідники також звертаються до висвітлення цієї проблеми (Ф. Ступак, Ю. Хорунжий). Проте окремих публікацій про виховні дитячі заклади Волині бракує. Тому автор поставив завдання висвітлити діяльність сирітського будинку і дитячих притулків м. Житомира наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

З утворенням Волинського земського управління у його відання перейшов Житомирський сирітський будинок. Хоча згідно ст.ст. 184 – 195 т. ХІІІ Зводу Законів у сирітському будинку повинні були доглядатись круглі сироти віком від 7 до 12 років, але в дійсності реалії життя змушували приймати до будинку і таких дітей, котрі мали батьків, які не могли за своєї нужденності забезпечити належний догляд своїх дітей. Приймали до сирітського будинку і дітей молодших 7-річного віку. Діти, які знаходились в сирітському будинку, поділялись на дві категорії: перша – діти, молодші 7 років (найчастіше підкидьки), які віддавались у сім'ї селян з навколишніх сіл, й на утримання яких виділялось по 2 руб. 50 коп. за дитину щомісяця; друга – вихованці, які доглядались безпосередньо у сирітському будинку.

Доля дітей, відданих у сім'ї переважно найбідніших селян, складалась по-різному. Нерідко дітей залишали у себе надовше і по досягненню 12-річного віку вони залишались у сім'ях годувальниць на безплатне утримання або всиновлювались чи віддавались під чийось опіку (часто в якості прислуги). Бідні сім'ї, які брали на своє утримання дітей за грошову винагороду, розглядали це як джерело матеріальної підтримки, але не завжди могли забезпечити їх достатній догляд, а тому значною була смертність дітей, особливо у ранньому віці.

Вихованці сирітського будинку по досягненню 12-річного віку виходили з безпосередньої опіки закладу, і земське управління, як раніше і Приказ громадської опіки, передавало дітей під подальшу опіку приватним особам. Але більшість таких благодійників не виправдовували покладених на них законом і суспільством надій, перетворюючи взятих сиріт в домашню прислугу, що зовсім не влаштовувало їхнього майбутнього трудового життя. Адже діти у сирітському будинку одержали навички різних професій, навчаючись в ремісничих майстернях, і їхні вміння не реалізовувались в житті. Через це було чимало випадків втеч дітей від таких благодійників³. Тому Волинське земське управління, відчуваючи моральну відповідальність як перед дітьми, так і перед суспільством за влаштування у житті сиріт по виході їх з притулку, почало виділяти щорічно 1000 руб. дитячому притулку відомства установ імператриці Марії. Цей притулок, заснований 1892 р., діяв з метою опіки та навчання дітей до досягнення ними вісімнадцятирічного віку. Для практичного навчання вихованців притулку при ньому були відкриті ремісничі класи зі столярного і ковальського ремесел. Таким чином, Житомирський дитячий притулок відомства установ імператриці Марії служив своєрідним продовженням сирітського будинку і міг за грошову підтримку, яку надавало земське управління, навчати випускників сирітського будинку у своїх ремісничих класах. З 1907 р. Волинське земське управління збільшило для цього фінансування Житомирського дитячого притулку до 3000 руб., щоб притулок брав на повне утримання не менше 15 земських стипендіатів, вихованців

сирітського будинку.

Але оскільки Житомирський притулок відомства установ імператриці Марії приймав тільки хлопчиків, а доля дівчаток залишалась невлаштованою, земське управління з 1906 р. почало виділяти окремі кошти школі домоводства і сільського господарства Ремезової у с. Вільгорі Острозького повіту для навчання випускниць сирітського будинку⁴.

Окрім того, Волинське земське управління значно зміцніло, осучаснило матеріально-технічну базу ремісничих майстерень при сирітському будинку. В 1906 р. було придбано для сирітського будинку декілька швейних машин, а 1907 року облаштовано для дівчаток швейну і панчішно-в'язальну, а для хлопчиків – шевську майстерню. Діти вже працювали під керівництвом досвідчених майстрів. У ремісничих майстернях на замовлення земського управління для самого сирітського будинку, для лікарняних закладів та інших установ Земства виготовлялась білизна та взуття. І як відзначалось, вироби дітей були міцніші і дешевші тих, які раніше виготовлялись підрядним способом.

1909 р. земське управління відкрило при сирітському будинку слюсарно-токарну майстерню, яка утримувалась на проценти від капіталу, що належав сирітському будинку. А необхідне окреме приміщення для цієї майстерні було збудоване на кошти, виручені від продажу Військовому відомству ділянки берегової смуги вздовж р. Тетерева. Також земське управління призначило людину, яка особисто опікувалась майстернями сирітського будинку. Нею у 1910 році став І.І. Добровольський. Ще раніше, з 1909 р., почала діяти при сирітському будинку особлива рада з трьох осіб, якій земське управління доручило ведення всіх господарських справ⁵.

Адміністрація сирітського будинку складалась із спостерігача, чотирьох наглядачок і економки-кастелянші. Для початкового навчання дітей при сирітському будинку продовжувала діяти школа з програмою однокласних шкіл міністерства народної освіти, яка перебувала під наглядом інспекції народних училищ. В школі займалися дві старші наглядачки, законовчитель і вчитель співів. З 1905 по 1910 рр. школу закінчили 22 хлопчики і 13 дівчаток⁶.

Випускники шкіл, які досягнули 12-річного віку і мали залишити сирітський будинок, передавалися під опіку родичів (якщо такі були), решту, залежно від здібностей влаштовували в навчальні або інші заклади. За 1904 – 1910 рр., зокрема в Житомирській притулок імператриці Марії переведено 14 хлопчиків, а у Вільгорську сільськогосподарську школу – 7 дівчаток, у школу Житомирського відділення імператорського товариства садівництва – два хлопчики, у Богоявленський монастир (за власним бажанням стати псаломщиком) – два хлопчики і по одному хлопчику – в приватний ремісничий заклад і притулок римо-католицького благодійного товариства⁷.

Окрім того, діти з особливими здібностями обов'язково перебували під опікою земського управління і надалі. Так, 1907 року двоє хлопчиків були влаштовані у Житомирське двокласне міське училище і одна дівчинка виховувалась на кошти Волинського земства в Житомирській Маріїнській жіночій гімназії м. Києва.

Слід також відзначити, що у відання Волинського земського управління 1904 р. перейшла фельдшерсько-акушерська школа і у ній могли безплатно навчатись земські стипендіати за умови, якщо потім вони відпрацюють у земській медичній службі.

Для оздоровлення дітей сирітського будинку з 1910 р. Волинське земське управління почало влаштовувати їх щоліта на шість тижнів в Ольгинський дитячий санаторій Комітету Червоного Хреста, розташований поблизу Житомира на березі р. Тетерева. За це із земських коштів було виділено Комітету Червоного Хреста 2000 руб. щорічної субсидії.

Приділялась увага і покращенню здоров'я підкидьків, які виховувались за плату від земського управління у сім'ях селян. Діяльність земства полягала в основному у боротьбі зі смертністю серед дітей. Спостереження за підкидьками було доручено земським лікарям, яким надсилали списки підкидьків. З метою забезпечення хоча б задовільного догляду за дітьми здійснювався контроль за сім'ями, де виховувались підкидьки. Плату в 2 руб. 50 коп. за місяць видавали годувальницям або особам, у котрих на прогодуванні перебували

підкидьки, через кожні чотири місяці і за умови представлення письмового засвідчення священика або сільської влади про задовільне утримання підкидьків.

Задля збереження здоров'я дітей і упередження можливих хвороб адміністрація сирітського будинку викликала для огляду дітей лікаря з міської лікарні. Він же і лікував вихованців сирітського будинку у випадку хвороби когось з них⁸.

До системи благодійних установ, заснованих з ініціативи державної влади, також належали заклади Відомства імператриці Марії, що було створено 1828 р. в знак пам'яті дружини імператора Пала І Марії Федорівни, яка піклувалась про виховні будинки для дітей. До цього відомства 1839 р. було віднесено дитячі притулки, які засновувались і діяли згідно до "Положення про дитячі притулки" від 17 грудня 1839 р⁹. Було створено Комітет Головного Попечительства, якому підпорядковувалися губернські Попечительства. Волинське Губернське попечительство дитячих притулків розпочало свою діяльність 1891 р. Ним було засновано 1892 р. притулок для хлопчиків. Розміщувався він у окремому будинку по вул. В. Бердичівській. У притулку утримувалися хлопчики від 12 до 18 років; навчалися грамоти за програмою початкового училища, а також різних ремесел: ковальського, слюсарного і столярно-токарного. В 1903 – 1904 рр. тут перебувало на постійному утриманні 39 хлопчиків, окрім того, 20 хлопчиків приходили в притулок тільки для навчання. Діти з нужденних сімей звільнялись від плати, а решта платила 120 руб. на рік за повне утримання або 48 руб. в рік лише за навчання.

Річні витрати становили в 1903-1904 рр. 6993 руб. Більша частина цих коштів надходила з державної казни. Разом з тим значним доповненням були чисельні пожертвування, 1903 р. їх загальна сума складала 2657 руб. Деякий прибуток – близько 700 руб. в рік – приносили майстерні, у яких навчались ремесел діти, виконуючи різні замовлення громадян.

Частина дитячих притулків підпорядковувалась Міністерству Внутрішніх справ. Так, засноване в 1900 р. Волинське товариство сприяння вихованню дітей з відділом захисту їх відкрило в Житомирі 1901 р. два дитячих денних притулки. Згідно статуту, затвердженого 1 червня 1900 р., це товариство мало на меті надавати допомогу дітям обох статей внесенням плати за їх навчання, купувати дітям одяг і підручники, влаштовувати дітей у школи і майстерні, відкривати дитячі садки, захищати дітей від жорстокого поводження з ними батьків і вихователів.

Ці два притулки приймали дітей від 2 до 8 років, батьки яких протягом цілого дня працюють. Діти утримувались безплатно, забезпечувались наглядом і харчуванням, крім того навчались грамоти. Притулки були відкриті круглий рік, за винятком святкових днів. Щодня в кожному з двох притулків перебувало до 40 дітей. Для утримання дітей використовувались кошти, зібрані товариством як індивідуальні пожертвування громадян міста.

Під державною і громадською опікою були також діти, схильні до вчинення злочинів, а також неповнолітні злочинці. Для них згідно "Уложення про покарання"¹⁰ і "Правил про виправні притулки"¹¹ відкривались виправні притулки, які підпорядковувались Міністерству Внутрішніх справ.

1892 р. у Житомирі організувалось Волинське Товариство виправних притулків¹². Статут Товариства було затверджено Міністром внутрішніх справ 12 травня 1892 р., 30 липня цього ж року у приміщенні Волинського губернського правління відбулись перші збори членів Товариства, обрана Рада і ревізійна комісія. До складу Ради ввійшли голова Д. Федоров, його заступник В. Мапусевич, а також М. Меркулов, П. Юрашев, Я. Муравйов, І. Жданов; ревізійну комісію очолив С. Уваров, до її складу обрали також барона де Шодуара і Є. Щербицького. Діяльність товариства спочатку була спрямована виключно на збирання коштів для відкриття виховного притулку і вивчення досвіду заснування та діяльності таких закладів. Благодійна мета товариства – організувати виправний притулок для перевиховання неповнолітніх злочинців – приваблювала громадян, які хотіли стати членами товариства. Для цього потрібно було лише сплатити річний внесок у розмірі 1 руб., і в перші п'ять років від 844 осіб поступили внески, визначені статутом для дійсних членів – по 1 руб. Разом з тим 46

осіб і установ виявили бажання бути пожиттевими членами товариства і сплатили згідно статуту щонайменше по 100 руб. Кілька осіб на користь товариства дали навіть значно більші суми: М.А. Терещенко – 1000 руб., князь В.В. Волконський – 300 руб., барон де Шодуар, граф Ходкевич, князь Є. Святополк-Четвертинський і Товариство взаємного кредиту – по 200 руб, Ф.А. Терещенко і К.К. Шленкер – по 125 руб¹³. Також збирались пожертвування за підписними листами. В такий спосіб за п'ять років в касу товариства поступило понад 4 тисячі рублів. Членами товариства організовувались концерти, спектаклі. Зокрема від влаштованого в Луцьку концерту отримали чистого прибутку 8 руб. 7 коп., а в Острозі – 63 руб. 11 коп.; спектакль, поставлений перед глядачами м. Новоград-Волинського, приніс в касу товариства 17 руб. 31 коп.

Також Рада виклопотала рішення про відрахування на користь товариства 10% від суми, що поступала у Розпорядчий комітет Волинської губернії на облаштування місць ув'язнення. І в касу товариства поступило 8997 руб.

Закон від 2 червня 1897 р., який відмінив покарання ув'язненням неповнолітніх злочинців, спонукав Волинське товариство до швидшого відкриття хоча б тимчасового притулку, в якому виявилась гостра потреба для усієї Волинської губернії. Оскільки товариство ще не мало власної землі, Рада зайнялась пошуком приміщення і зупинилась на будівлі, яка належала Тригирському чоловічому монастиреві, що знаходився у 25 верстах від Житомира. Саме цю будівлю товариство наймало до побудови власного приміщення. 2 березня 1898 р. відбулось відкриття тимчасового притулку на 15 вихованців. Директором виправного притулку став С.В. Анікін, який до цього завідував двокласним сільським училищем¹⁴.

Станом на 1 січня 1899 р. у притулку утримувалося 13 вихованців, серед них - 4 православного віросповідання, 3 католики, 1 лютеранин, 6 євреїв; за становим поділом – 6 міщан, 7 селян. Усі віком від 10 до 18 років.

У виправному притулку діти навчались грамоті і ремеслам. Законовчителем у них був приходський священик з с. Денишів О.Є. Ганжулевич, який безплатно викладав Закон Божий; наглядачем і вчителем столярного ремесла – Ф.А. Лаврентьев. У зимові місяці до виправного притулку приходив навчати дітей вчитель із сусідньої сільської школи В.І. Михашук. Розпорядок дня вихованців був досить насиченим. Прокидатись вони повинні були о п'ятій ранку, відбувати молитву і приступати до праці або навчальних занять. У притулку товариство відкрило бібліотеку, яка налічувала 545 книг. Зібрана була вона на пожертвування дітей, які спеціально для цієї мети їх надсилали.

Для кращого заняття столярним ремеслом товариство облаштувало майстерню. 1899 р. у притулок було запрошено шевця Лужицького, який лагодив взуття вихованців і разом з тим навчав їх цій справі.

Нарешті у березні 1899 р. Житомирська міська дума задовольнила клопотання Ради Волинського товариства виправних притулків про виділення ділянки для будівництва власного приміщення. В розпорядження товариства було надано ділянку землі в 2 десятини між Павликівкою і міським лісом. Загальні збори 17 березня 1899 р. доручили Раді спорудити кам'яну двоповерхову будівлю за проектом архітектора М.В. Бетакі. Приміщення було розраховане на утримання 40 вихованців. Будівництво здійснювали підрядчики Кроль і Кальницький. Вартість усіх робіт склала 23 тис. руб. Відкрито було притулок у новому приміщенні на початку грудня 1900 р.

Станом на 1904 р. в притулку утримувалося 20 вихованців. У цей рік товариство мало грошові надходження з різних джерел: 2085 руб. – з казни, 7000 руб – від продажу лісу, 1013 руб – приватних пожертвувань. А витрати на утримання дітей того ж 1904 р. становили 5728 руб. Як бачимо, Волинське товариство виправних притулків мало змогу і примножувати свій капітал. Окрім того товариство володіло близько 40 десятинами землі, на якій працювали діти, що утримувались в притулку.

Попри благородну мету діяльності товариства воно не могло забезпечити одним своїм притулком потреб у перевихованні дітей, схильних до порушення закону. Але як

.....
приклад уваги держави і громадськості до цієї проблеми діяльність Волинського товариства виправних притулків була важливим явищем.

Характеризуючи перспективи дослідження даної проблеми, зазначимо, що вона може мати гарне майбутнє за рахунок розширення хронологічних рамок, введення в науковий обіг нових архівних матеріалів, більш глибокого показу ролі благодійництва в справі облаштування дітей, з'ясування ролі церков і монастирів в допомозі знедоленим дітям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вирениус А. Значение учебно-воспитательных заведений в деле нравственного воспитания // Трудовая помощь. – 1899. – № 7; 2. Селиванов А.Ф. Отчет по осмотру детских приютов в 1900 г. // Вестник благотворительности. – 1901. – № 2; 3. Обзор деятельности Волынского земского управления за 1904 – 1911 гг. – Житомир, 1911. – С. 3; 4. Там само. – С. 6; 5. Там само. – С. 7; 6. Там само. – С. 8; 7. Там само. – С. 8; 8. Обзор деятельности Волынского земского управления за 1904 – 1911 гг. – Житомир, 1911. – С. 13; 9. ПСЗ. – 1839. – Т. 14. – № 13031; 10. ПСЗ. – 1866. – Т. 41. – № 43265; 11. ПСЗ. – 1866. – Т. 41. – № 43949; 12. Отчет Совета Волынского общества исправительных приютов; 13. Отчет Совета Волынского общества исправительных приютов за 1892 – 1897 г. – Житомир, 1897. – С. 5; 14. Там само. – С. 9.